

ЖУРНАЛИСТИКАЖУРНАЛИСТИКАJOURNALISM

Дуйшекеева А.Т.

БИ-БИ-СИ РАДИОСУНУН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ УКТУРУУЛАРЫНЫН
СТИЛДИК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Дуйшекеева А.Т.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧ РАДИО
БИ-БИ-СИ НА КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

A. Duishekeeva

STYLISTIC FEATURES OF THE OF BBC RADIO BROADCASTS
OF THE KYRGYZ LANGUAGE

УДК: 621.396.93:007.2(575.2)(04)

Макалада Би-би-си радиосунун кыргыз тилинде уктурууларынын публицистикалык стилге мүнөздүү белгилери талдоого алынган. Публицистикалык стилдеги тексттин көп кырдуу, көп жанрлуу табиятына документалдуу ачык-айкын коммуникативдик сапаттар жана логика-прагматикалык түзүлүшү мүнөздүү. Айрыкча радиодо маалымат алуу адамдын угуу жөндөмдүүлүгү аркылуу ишке ашкандыктан, тексттер жөнөкөй, түшүнүктүү, кабыл алууга жеңил, мазмуну ачык, так жана ырааттуу туюндурулушу шарт. Радиодо публицистикалык текст окуяны логикалык баяндоо өзгөчөлүгүнө ылайык бир нече маанилик-логикалык бөлүктөрдөн турушу мүмкүн. Фактыларды тандап алууда, аларга маани берүүдө, ошондой эле тилдик экспрессивдүү каражаттарды колдонууда ачыкталган коомдук баа берүү публицистикалык стилдин негизги өзгөчөлүгү болуп саналат. Публицистикалык стилдеги тексттер жалпы элди кызыктырган маселелер тууралуу эл менен маалымат алмашуу, ой бөлүшүү максатын көздөйт. Ошондуктан жалпы элди кызыктырган коомдук урунттуу маселелер Би-би-синин кыргыз тилиндеги уктурууларында орун алган.

Негизги сөздөр: Би-би-си, публицистикалык стиль, фактография, архитектоника, семантика, лексема, маалымат, коомдук ой пикир, интонация, логикалык түзүлүшү.

В статье анализируется характерные особенности публицистического стиля в программах кыргызской службы Би-би-си. Публицистический стиль отличается многогранностью, многожанровостью, документальностью, ясные-коммуникативные качества и логико-прагматическое строение текстов. Так как по радио информация воспринимается слуховыми возможностями человека особенно важно, чтобы тексты были простыми, ясными, точными, логически последовательными и легко воспринимается. На радио в зависимости от логического повествования публицистический текст может состоять из нескольких логико-содержательных частей. Основным признаком публицистического стиля является социальная оценочность, что и проявляется как в самом отборе фактов, степени внимания к ним, так и в использовании экспрессивных языковых средств. Анализ передачи кыргызской службы Би-би-си показывает, что в них отражается информация и обмен мнениями по общественно важным проблемам в жизни общества.

Ключевые слова: Би-би-си, публицистический стиль, фактография, архитектоника, семантика, лексема, информация, общественное мнение, интонация, логическое строение.

The article analyzes the characteristic features of the journalistic style in the programs of the Kyrgyz service of the BBC. The journalistic style is distinguished by multi-faceted, multi-genre, documentary, clear-communicative qualities and logical-pragmatic structure of texts. Since information is perceived by the auditory capabilities of a person on the radio, it is especially important that the texts are simple, clear, accurate, logically consistent and easily perceived. On the radio, depending on the logical narrative, a journalistic text may consist of several logical and meaningful parts. The main feature of the journalistic style is social evaluation, which is manifested both in the selection of facts, the degree of attention to them, and in the use of expressive language means. The analysis of the BBC Kyrgyz service shows that they reflect information and exchange of views on socially important problems in the life of society.

Key words: BBC, journalistic style, factography, architectonics, semantics, lexeme, information, public opinion, intonation, logical structure.

Радио уктуруулардын тилинин бир катар стилистикалык өзгөчөлүктөрү бар. Ал баарыдан мурда радиоуктуруулардын көп сандаган угуучуларга, массага оозеки түрдө багытталганы менен шартталган. Ошондуктан радио публицистикада уктуруучу тексттердин жөнөкөй, түшүнүктүү болушуна умтулуу ачык байкалат. Ошондой эле мындай тексттер оозеки болгону менен китеп стилине жакындаганы да көрүнөт.

Окумуштуулар М.Н. Кожинанын «Стилистика русского языка», В.П. Олейниктин «Радиопублицистика. Проблемы теории и мастерства», Т.Ахматовдун «Кыргыз адабий тилинин нормалары», Т.Аширбаевдин «Кыргыз тилинин стилистикасы: функционалдык стилдер», Т.Маразыковдун «Текст тануу жана анын айрым маселелери», С.Давлетовдун «Байланыштуу реч» сыяктуу эмгектеринде публицистикалык стиль массалык коммуникация каражаттарында, элдин алдында сүйлөөдө колдонулган тарыхый жактан калыптанган, адабий тилдин функционалдык бир түрлөрүнө кирген стиль катарында каралат. Бул стилдин негизги максаты коомдо болуп жаткан жаңы маалыматтарды жеткирүү, массага таасир берүү,

элди кандайдыр бир-нерсеге ынандырууга умтулуу болуп саналат. Публицист өзүнүн сөзү менен жарандардын акыл-эсине, сезимине таасир берүү менен коомдук аң сезим аркылуу тигил же бул маселе тууралуу коомдук пикирди жаратат жана калыптандырат.

Бир жагынан алып караганда публицистикалык стиль үчүн так логикага баш ийүү мүнөздүү. Публицистикалык стилдин мындай касиети аны илимий стилге жакындатат. Экинчиден, публицистикалык стиль фактография жана образдуулук, эмоционалдуулук касиеттерине да ээ. Радио публицистикада окуяны логикалык баяндоо өзгөчөлүгү да жана образдуулук, автордун материалды эмоционалдуу, көркөм чагылдырышы сыяктуу бири бири менен айкашкан көрүнүштөр да кездешет. Радио публицистиканы изилдеген окумуштуу В.П. Олейниктин айтуусу боюнча «радио публицистика бул документалдуу жана көркөм башаттардын кандайдыр бир синтезин билдирет» [1, 22-б.].

Чындыгында радио уктуруулардын негизин алдын ала жазылган, даярдалган тексттер же эфир учурунда импровизацияланган оозеки тексттер түзөт. Ошентип жалпысынан караганда, публицистикалык стилдеги тексттер жалпы элди кызыктырган маселелер тууралуу эл менен маалымат алмашуу, ой бөлүшүү максатын көздөйт. Окумуштуу Т.С. Маразков белгилегендей, «ар бир жаңы тарыхый-экономикалык шарт-кырдаалда ар бир жаңы башкаруу тобу бул маселелерди кандайча чечүүгө аракет кылат жана аларды кантип иш жүзүнө ашыра алат деген маселе өлкөдөгү жалпыга маалымдоо каражаттарынын мазмундук өзөгүн түзүп турат» [2, 61-б.].

Коомду кызыктырган маселелер адатта карамакаршы ой пикирде, көз карашта каралат. Ошондуктан публицистикалык стилдеги тексттерде тиги же бул коомдук-экономикалык, саясий, идеологиялык, нравалык, этикалык жана башка маселелерге элдин калыс, акыйкат, оң, адилет көз карашын түзүү, аны калыптандыруу максаты көздөлөт. Ушул сапаты менен публицистикалык стилдеги текст коомдук ой пикирди түзүүчү, калыптандыруучу жана ага багыт берүүчү кызмат аткарат.

Талдоо үчүн кыргыз тилиндеги Би-би-синин уктурууларын алып көрөлү. 2014-жылдын 21-апрелинин саат 21-00дөгү уктурууларын Алмаз Чороев, Кубат Касымбеков алып барган. Би-би-синин жаңылыктары адаттагыдай эле баш музыкадан, чыгарылыштагы эң маанилүү окуяларга анонс (кыскача кабарлоо) менен башталат. Башка радиолордун маалымат программаларынан айырмаланып, анонсто эле алдын ала кабарлардын кыскача аталышы дабыштар менен коштолгон үзүндүлөр уктурулат.

Ошентип бул чыгарылыштагы жаңылыктардын кыскача мазмуну төмөндөгүдөй болду:

1. Украинанын Славянск шаарындагы атышуу үч адамдын өлүмүн алды.

2. Украина боюнча Батыштын дооматына калган орус президенти, орус тилин билгендер үчүн жарандык алуунун шарттарын жеңилдетти. Бул мыйзамдын миллиондой мигранты бар Кыргызстан үчүн пайда-зияны канчалык? 624575 автожөөптөмобузга оюңузду билдириңиз.

3. Ал тапта Орусиянын газпромуна өтүп кеткен «Кыргызгаз» ишканасынын жетекчилери Кыргызстандын түштүк аймагы боюнча Өзбекстан менен келишимге келе албай убара (Синхрон: «Кыргызгаз» ишканасынын директору Т.Кулмурзаевдин сөзүнөн үзүндү).

4. Өкмөт башчы Кыргызстандын Барак эсклабынын тургундары менен жолугушту. Анда Кара-Суу аймагына көчүп келүү маселеси көтөрүлдү. (Синхрон: Барактын тургундарынын үнү жазылган сөзүнөн үзүндү).

5. «Манас» дастанынын джаз жанры менен айкалышканын уктуңуз беле? (Интершум: Джаз музыкасынын коштоосундагы манасчынын үнү уктурулду).

Ошентип, анонсто угуучулардын көңүлүн бура турган беш окуя аталып, синхрондор менен коштолду. Мындай жол менен Би-би-си радиосу угуучулардын өзүнө көңүлүн бурдуруу, аларга күчтүү таасир берүү максаты коюлган. Журналисттер анонсто ошондой эле телефондук чалууларды үнү менен жазып калуучу орус тилиндеги «автоответчик» туюнтмасын кыргыз тилине ылайыкташтырып «автожөөптөмобузга оюңузду билдириңиз» деп угуучуларына кайрылып турушат. Программанын анонсунан кийин музыкалык ажырым уктурулуп, алдын ала аталган негизги темалар кененирээк баяндалат:

«Орусиянын тышкы иштер министри Сергей Лавров Украинанын бийлигин өткөн жумада Женевада сүйлөшүүлөрдөн кийин келишимди аткарбай жатат деп айыптады. Ал Киев бийлиги ультра улутчул мыйзамсыз топтордун куралсыздандыруу аракетин көрбөй жатат деп белгиледи. Донецк облусундагы Славянск шаарына кире бериштеги тосмо бекетте жекешемби күнү түндө болгон атышуудан үч адам курман болгонун Украинанын ички иштер Министрлиги тастыктады».

Мындан кийин текст танкттардын, аскер техникасынын дабыштарынын фонунда улантылат. Андан ары кабарда Славянск шаарынын мэримин деп жарыялаган кишинин үнү берилип, орус тилиндеги сөзү башталышында гана уктурулуп, кайрылуунун мазмуну негизинен журналисттин кыргыз тилиндеги тексти менен жеткирилет:

Мен Орус федерациясынын лидерлерине, Президент Путинге жеке кайрылам дейт ал. Жардам беришиңизди өтүнөбүз. Тынчтыкты сактоочу катары

армия жибере албасаңар, анда курал-жарак жана башка жол менен жардам бергиле деди бул мэр. Ал ошондой эле буга чейин майда кагылышуулар болгонун, эми болсо эч кимди аябастан күрөшөөрүн билдирди. Орусияны жактаган жүздөгөн кишилер Чыгыш Украинада өкмөт имараттарын басып алган согушкерлерди колдоп, митингге чыгууда. Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюмунун жетекчи орун басары абалды жайгаруу максатында чыгыш Украинага бармакчы. Бирок орусиячыл топторду колдогондор өтө көп. Дипломатиялык аракет менен аларды артка чегинтүү кыйын болчудай.

Бул кабар окумуштуу Т.Аширбаевдин термини менен атаганда «расмий публицистикалык стиль жанрында» [3, 66-б.] берилген. Ошондуктан тексттеги маалымат жанрдын табиятына ылайык жөнөкөй, түшүнүктүү, кабыл алууга жеңил, мазмуну ачык, так жана ырааттуу туюндурулган. Тексттин жалпы архитекtonикасы, интонациялык жактан жабдылышы да кабардагы маалыматты ыкчам, жеңил кабыл алууга мүмкүнчүлүк түзөт. Маселен, программанын структурасында орун алган анонсунда эле «Украинанын Славьянск шаарындагы атышуу үч адамдын өмүрүн кыйды» деген лидде алдын ала эмне окуя болгондугу кабарланып, угуучуларга кызыкчылыгын туудуруучу «кайырмак» ташталат. Угуучулар бул окуя эмне себептен болгонун, окуянын жандырмагын билгиси келип, программага кулак төшөөгө мажбур болушат.

Мындай чыгарылышта бериле турган негизги окуяларды камтыган **анонстон** кийин кайрадан биринчи аталган окуя кененирээк баяндалып, чечмеленет. Демек, кеңейтилген жана үн жазылган кабардын тексти мазмундук-логикалык түзүлүшү боюнча катафоралык негизде уюшулган. «Катафора» деген термин «текстте али айтыла элек маалымат жөнүндө алдын ала сөз кылуу, баяндалып жаткан окуя бүтө электе анын андан ары эмне болоору тууралуу алдын ала билдирүү, алдыга кайрылуу» деген маанини туюндурат [2, 64-65-66.]. Бул жагдай бир чети кабардагы негизги мазмунду тез жана так түшүнүүгө көмөк көрсөтөт. Экинчиден массага багытталган радиоуктуруунун стилистикалык бир өзгөчөлүгү болуп саналат.

Информациялык кабар жанрындагы сүйлөмдөрдүн түзүлүшү жөнөкөй. Анда, негизинен, толук жана кыска сүйлөмдөр басымдуулук кылат. Биринчи кезекте кабарда болгон окуяга байланыштуу негизги маалыматтар туюндурулат. Маселен, бул берүүдө негизги маалыматты жеткирүү максатта «Орусиянын тышкы иштер министри Сергей Лавровдун Украинанын бийлигин» айыптоосу айтылды. Үн жазылган кабар – информациялык жанр катарында семантика-коммуникативдик түзүлүшү боюнча негизги төрт суроого жооп берет: «Эмне болду? - атышууда үч адам курман болду. Ким билдирди? - Украинанын ички иштер Министрлиги. Окуя кайсы жерде бол-

ду? - Донецк облусундагы Славьянск шаарына кире бериштеги тосмо бекетте. Качан? - жекшемби күнү түндө. Бул кабар мезгилдик жагынан алганда, Би-би-синин кыргыз тилиндеги уктурууларында дүйшөмбү күнү чыгып, «**жекшемби күнү түндө**» болуп өткөн окуяны оперативдүү маалымдаган.

Публицистикалык стиль документалдык фактыларга таянгандыктан, аталган кабарда да мүнөздүү стилдик белгилер камтылган. Маселен, бул берүүлөрдө номенклатуралык аталыштар, адамдардын аты-жөнү, болуп өткөн окуялардын ырааты, локалдык, темпоралдык маалыматтары толук берилген. Мисалы: *Орусиянын тышкы иштер министри Сергей Лавров, Украинанын бийлигин, Женевада, Донецк облусундагы Славьянск шаары, Украина чыгышында, президент Путинге, Орус Федерациясыны, Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюмунун* деген туюнтмалар фактылардын документалдык мүнөзүн ачык көрсөтүп турат.

Негизинен, публицистикалык стилде жазылган тексттер бейтарап лексикага таянат, бирок ошол эле учурда өзүнө мүнөздүү лексикага да ээ. Айталы, бул кабарда да публицистикада кеңири колдонулган шаблон, трафареттер, тилдик каражаттар бар: *митингге чыгууда, өкмөт имараттарын, абалды жайгаруу максатында, сүйлөшүүлөрдөн кийин келишимди, тосмо бекетте, кайрылуу жолдоо, эл аралык келишимге ж.б.*

Публицистиканын негизги стилистикалык принциптеринин бири, В.Г. Костомаров белгилегендей, «экспрессия менен стандарттын айкалышуу биримдигинде» [4,45-б.]. Ошондуктан публицистикалык стилде эмоционалдуу-экспрессивдүү жана ачык баа берүү үчүн колдонулган лексемалар жана айтымдар активдүү байкалат. Тактап айтканда окумуштуу А.К. Панфилов белгилегендей, публицистикалык стилде колдонулган тилдик каражаттар көпчүлүк учурда эки пландуу (двуплановая стилистическая окрашенность) стилистикалык боекко ээ [5, 83-б.]. Бир жагынан алып караганда, бул кабарда позитивдүү мааниге ээ болгон туюнтмалар (*тынчтыкты сактоочу, абалды жайгаруу максатында*) кездешсе да, экинчи жагынан эмоционалдык жактан терс маанидеги сөздөр жана айтымдар көбүрөөк колдонулганы байкалат: *«ультра улутчул, мыйзамсыз топторду куралсыздандыруу», «орусиячыл топтор», «атышуудан үч адам курман болгонун», «бөлүнүп-жарынып жаткан өлкө, «өкмөт имараттарын басып алган», «согушкерлерди колдоп», «армия жибере албасаңар», «курал-жарак», «митингге чыгууда».* Натыйжада кабарда Украинанын Чыгышындагы абалдын курчутуу, тирешүүлөрдүн омурталдуулугу ачык айкын билдирилет.

Радио аркылуу уктурулган публицистикалык тексттердеги маалымат логикалык жактан ырааттуу

жана дискреттүү болот. Маселен, бул текст мазмундук биримдикти, логикалык бүтүндүктү түзгөн төмөндөгүдөй алты маанилик-логикалык бөлүктөн куралган:

1) *Орусиянын тышкы иштер министри Сергей Лавров Украинанын бийлигин айыптаганы.*

2) *Славянск шаарына кире бериштеги тосмо бекетте атышуудан үч адам курман болгону.*

3) *Украинада сонку чыр орусиячыл топтордун аракетинен чыгып жатканы.*

4) *Женевада кабыл алынган эл аралык келишимге көңүл бурган киши жок экендиги*

5) *Славянск мери деп жарыяланган кишинин президент В.Путинге кайрылуу жолдогону.*

6) *Дипломатиялык аракеттердин ийгиликке жетиши кыйынга туруп калганы.*

Мына ушул алты маанилик-логикалык бөлүк Украинадагы кырдаалдын өтө оор экенин угуучуларга ачык туюндуруу кызматын аткарды.

Тексттин жалпы фоноструктурасынын тонуна, интонациясынан, журналисттин туюмунан, «Дипломатиялык аракет менен аларды артка чегинтүү кыйын болчудай, эл аралык келишимге көңүл бурган киши жок» деген сыяктуу туюнтмалардан Украинадагы түзүлгөн кырдаалга тынчсызданууну айкын байкоого болот.

Радионун тили чыгармачылыктын өзгөчө шарты менен айырмаланып тургандыгын эстен чыгарбашыбыз керек. Маселен, радио уктуруунун тексти кыска убакытта жаралат, көпчүлүк учурда анын жаралышы жана кабыл алуусу синхрондуу ишке ашат. Ошондуктан, айрым учурда радио уктуруулардын тексттерин идеалга жеткирүүгө толук мүмкүндүк болбой калат. Бирок радионун артыкчылыгы анын туюндуруучу көркөм каражаттары (үн, дабыштар, музыка) окуянын, маектешүүнүн атмосферасын, ар бир адамдын сүйлөгөн сөздөрүнүн эмоционалдык боегун, индивидуалдуулугун жеткирүүгө өбөлгө түзөт. Ал эми Т.Бообекова таамай көрсөткөндөй «Эгерде сөз жашоо менен байланышы жок, жасалма, механикалык, супсак кош көңүл, жансыз, бош айтылса, андай сөз жүрөгү сокпой калган өлүк сымал болуп калат» [6, 120-б.]. Ошондуктан Би-би-си радионун мындай мүмкүнчүлүгүн журналисттердин тексттери менен гана эмес, каармандардын сөздөрү(синхрондор) аркылуу ишке ашырган. Айталы, Би-би-синин бул

чыгарылышында «Кыргызгаз» ишканасынын жетекчиси Т.Калмурзаевдин, премьер-министр Ж.Оторбаевдин, Барак экславанын тургундарынын, врач Т.Айжигитовдун, Кыргыз өкмөтүнүн чек ара маселелери боюнча өкүлү К.Искандаровдун, «Авеста» джаз тобунун аткаруучусу С.Муктаровдун синхрондору аркылуу каармандардын өздөрүнө гана мүнөздүү болгон айтымдарды уктуруу менен кырдаал – окуя жандуу, элестүү берилген.

Публицистикалык стилдеги текст, окумуштуу Т.Маразыков белгилегендей, маанилик-логикалык, структура-композициялык жактан жөнөкөй түзүлгөнү менен, анын мазмундук негизи коомдук турмуштун көйгөй маселелерин чечүүгө аракет кылуу, терс көрүнүштөргө кайдыгер, кош мамиле кылбоо сыяктуу жүйөө-себептерге (мотивдерге) жык толгон. Мына ушул жагдай публицистикалык стилдеги тексттин уюшулушуна, анын маанилик-структуралык, логика-коммуникативдик жактан уюшулушуна өзүнүн таасирин тийгизет. Ошол эле учурда радиодо ар бир тыбыштын жана сөздүн туура, так айтылуусу мааниге ээ. «Оозеки кептин интонациясын сактоо үчүн интонациянын компоненттерин колдонууга көңүл бурулушу зарыл. Демек, журналисттин тилдик чеберчилиги, речтин техникасын, кеп маданиятын сактоосу программанын беделин, каналдын рейтингин, аудиториясын аныктоочу күчкө ээ.» [7, 101-б.].

Ошентип, радио материалдардын интонациялык жабдылышы, дабыштар, музыка, синхрондор менен коштолушу жана анын архитектуроникасы тилдик эмес фактор катары кабардын текстинин маанилик-логикалык уюшулушун, өзгөчө түзүлүшүн жаратат.

Адабияттар:

1. Олейник В.П. Радиопублицистика. Проблемы теории и мастерства. - Киев, 1978.
2. Маразыков Т.С. Тексттин стилдик түзүлүшү. - Б., 2014.
3. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы: функционалдык стилдер, 4-китеп / ОшМУ. - Б.: Бийиктик, 2004.
4. Костомаров В.Г. Культура речи и стиль. - М., 1960.
5. Панфилов А.К. Стилистика русского языка. - М., 1986.
6. Бообекова Т. Тил жана сөз сүйлөө – театр искусствосунун эң негизги куралы / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана №1, 2019, 116-122-бб.
7. Алымбаева З.А., Эргеш уулу С. Тележурналисттин кебине коюлган талаптар жана кеп маданиятынын сакталышы / Известия вузов Кыргызстана, № 2, 2020, 98-101-бб.